

ד"ר רבקה רביב

הוראת נביאים אחרונים - הדגמה בספר ישעיהו

הוראת נביאים אחרונים היא משימה מורכבת בהוראת התנ"ך. הקשיים הבולטים בהוראת נביאים אחרונים קשורים לסגנון הנבואות ולתוכן. הנבואות כתובות על הרוב בלשון שירית וציורית, היוצרת קשיי תחביר ולשון. אוצר המילים והצורות הלשוניות חריגות בהשוואה ללשון הסיפור המקראי, וכתוצאה מכך תוכן הנבואות לא ברור, משתמע לכמה פנים, וללומד נראה פעמים רבות שהנביא חוזר על דבריו. אם נשאל תלמידים מה ירמיהו/ישעיהו/חזקאל/עמוס טענו נקבל בדרך כלל תשובה זהה: עם ישראל חייב לחזור בתשובה (להפסיק לעבוד ע"ז/להפסיק את מעשיו הרעים) - ולא, יהיו חורבן וגלות. קשיי השפה והלשון והתוכן החוזר (לכאורה) על עצמו, שעל הרוב איננו נראה רלוונטי (הלא אנו כבר לא עובדים ע"ז) יוצרים שעמום וחוסר רצון להעמיק בדברי הנביאים. נחמה לייבוביץ¹ הציגה במספר מאמרים היבטים שונים בהם ניתן להעשיר את הוראת פרקי נביאים אחרונים, שהבולט בכולם הוא שימוש בפרשנות. בפועל, שימוש כזה עשוי להתווסף לקשיי האוריינות והתוכן שציינו לעיל. בנוסף לקשיים אלו צריך המורה להתמודד עם קשיי האוריינות של טקסטים פרשניים, ולכן קשה להמליץ על שימוש בפרשנות ככלי מרכזי בהתמודדות עם פרקי הנבואה. להערכתנו יש לראות את השימוש בפרשנות ככלי עזר הכרחי, אם כי השימוש בו צריך להיות מצומצם יחסית לפרקי הלימוד בתורה. במאמר זה נעמוד על מספר קווים נוספים להתמודדות עם קשיי ההוראה בפרקים אלו ונדגים זאת בעזרת דוגמאות מפרקי הלימוד בספר ישעיהו.

א. התמודדות עם קשיי השפה והלשון ופענוח דברי הנבואה.

א. 1. התמודדות עקרונית

ברמה העקרונית המורה אמור ללמד את התלמידים שלשון הנביאים שונה מהותית מלשון הסיפור והציור המקראיים. תפקידו של הנביא הוא לשכנע את העם והוא משתמש לשם כך בכל כישורונותיו הרטוריים. זאת כנראה הסיבה לכך שהנבואה כתובה על הרוב בלשון ציורית, שהיא משכנעת יותר מהלשון

1 כמו, נחמה לייבוביץ, "להוראת תנ"ך בכיתות גבוהות", מעינות: מאסף לענייני חינוך והוראה, א, ירושלים 1963, עמ' 34-44; הנ"ל, "הוראת הפטרת יום ב' של ראש-השנה (יר' מיהו לא, א-יט)", מעינות: מאסף לענייני חינוך והוראה - ימים נוראים, א, ירושלים תשכ"ח, עמ' 145-170.

הסיפורית העניינית. כאשר ירמיהו מכנה את לשון האדם קשת וחץ ("וַיִּדְרֹכּוּ אֶת לְשׁוֹנְךָ קֶשֶׁתְּךָ וְשִׁקְרֵי יִרְמְיָהוּ ט', ב), "חֶץ >שׁוֹחֵט! < שְׁחֹט לְשׁוֹנְךָ" [שם, ז]) הוא מבטא בכך את הרעיון שלכל אדם יש בפיו כלי נשק רבי עוצמה, בעזרתם הוא עלול לפגוע אנושות ברעהו. הדימויים חץ וקשת מתאימים אף למבנה האנטומי של הלשון האנושית ולא בכדי בחר דווקא בהם הנביא. באופן דומה בחרו הנביאים להשתמש בכלי המחשה מן הריאליה של עולם השומעים (כמו ישעיהו הנביא, הפונה ליושבי יהודה ודן עמם על גידול כרם, בפרק ה'). הלשון הצוירית היא למעשה כלי המחשה רב עוצמה, מעין מראה עיניים, לתכני הנבואה. גם החזרות, הבאות לידי ביטוי במבנה התקבולות המאפיין את לשון הנביאים, הם כלים רטוריים שבאים לחדד ולהדגיש את המסרים החשובים של הנבואה. השימוש במבנים תחביריים חריגים, כמו מקרא מסורס, פסוקים שחלקים תחביריים לכאורה חסרים בהם, הם כלים רטוריים המבטאים את העוצמה, ובעיקר את הרגש העז בו הנאומים נאמרו. במצב של התרגשות שפת האדם מאופיינת בלשון קטועה ובחזרות.

עקרון נוסף שחשוב להעיר עליו תוך כדי הלימוד הוא הפרשנות ללשון הצוירית. פרשני המקרא הקלאסיים נחלקו בשאלה כיצד להתייחס ללשון הצוירית. הרמב"ם טען שדברי הנביאים הכתובים בלשון צוירית משמעותם אליגורית ומטפורית בלבד, כמו בדבריו בנוגע לנבואת ישעיהו: "וַיִּגְדַּל זָאֵב עִם כְּבֹשׂ" (ישעיהו י"א, ו):

"אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג, וזה שנאמר בישיעה יגדר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ (ישעיהו י"א, ו) משל וחייה. ענין הדבר שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר, שנאמר זאב ערבות ישדדם ונמר שוקד על עריהם (ירמיהו ה', ו). ויחזרו כולם לדת האמת, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל, שנאמר יזאריה כבקר יאכל תבץ (ישעיהו י"א, ז). וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים, ובימות המלך המשיח יודע לכל לאי זה דבר היה משל, ומה ענין רמזו בהן". (רמב"ם, הלכות מלכים פרק י"ב, הלכה א)

בדרך דומה פרשו פרשני מקרא רבים את דברי הנביאים. לעומתם, קיימת אסכולה לפיה חלק ניכר מדברי הנבואה יש לפרש כמשמעם והצויר אינו אלא בבואה למציאות ריאלית. כך טען כבר רס"ג בנוגע להבטחות החורגות מן הטבע בדברי ישעיהו על הגאולה: "אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה. אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם" (ישעיהו ל"ה, ה-ו). לפי רס"ג דברי ישעיהו מתייחסים לשלב של תחיית המתים בו ירפא ד' את מומי האדם: ואומר, שיחיה תחילה במום ההוא עד שיכירוהו בני אדם שהוא הוא, ואחר כן

ד"ר רבקה רביב

ירפאהו הבורא ותהיה אות גמורה, כמ"ש רז"ל "עומדין במומן ואחר כך מתרפאין" (בבלי סנהדרין, צא ע"ב), ועל כן הקדים 'אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא'. וכבר אמרו 'אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה, אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם' (ישעיה ל"ה, ה-ו).

(רס"ג, אמונות ודעות, מאמר ז)

ובדומה פירש רמב"ן את דברי ישעיהו "וגר זאב עם כבש" כמשמעם ולא כציון בלבד, בפירושו לתורה:

'והשבתי חיה רעה מן הארץ' (ויקרא כ"ו, ו) - על דעת ר' יהודה שאמר 'מעבירן מן העולם' (תורת כהנים פרק ב, א), הוא כפשוטו שלא יבואו חיות רעות בארצם, כי בהיות השבע וברבות הטובה והיות הערים מלאות אדם לא תבאנה חיות בישוב. ועל דעת רבי שמעון שאמר 'משביתן שלא יזיקו' (שם) יאמר והשבתי רעת החיות מן הארץ.

והוא הנכון, כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצות כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של אדם הראשון אין חיה ורמש ממית אדם, וכמו שאמרו 'אין ערוז ממית אלא חטא ממית' (בבלי ברכות לג ע"א). וזה שאמר הכתוב 'ושעשע יונק על חור פתך' (ישעיהו י"א, ח), וכן 'ופרה ודוב תרענה ואריה כבקר יאכל תבן' (שם, ז). כי לא היה הטרף בחיות הרעות, רק מפני חטאו של אדם כי נגזר עליו להיות טרף לשניהם והושם הטרף טבע להם גם לטרוף זו את זו, כי דוע כי בטרפם האדם פעם אחת יוסיפו להיות רעים יותר. וכן אמר הכתוב 'זילמד לטרוף טרף אדם אכלי' (יחזקאל י"ט, ג).

והנה בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם העשב לאכלה דכתיב 'ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רומש על הארץ אשר בו נפש חיה את כל ירק עשב לאכלה' (בראשית א', ל), ואמר הכתוב 'ויהי כן' (שם), כי הוא הטבע אשר הושם בהם לעד. ואחר כך למדו הטרף פני החטא הממית כאשר פירשתי. וכשהותר שחיטת בעלי החיים לבני נח אחרי המבול והזהיר על האדם 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש וגו' את נפש האדם' (שם ט', ה), ולא נפש חיה מיד חיה בחברתה, נשאר על מנהגם לטרוף. ובהיות ארץ ישראל על השלמות, תשבת רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת 'צירתם, וכבר הזכרתי מזה בסדר תולדות נח (רמב"ן, ויקרא כ"ו, ו)

השאלה הפרשנית הזאת קשורה גם לשאלה המהותית מה יהיו פני העולם בזמן הגאולה בשלביה השונים. האם יהיה שינוי בחוקי הטבע, או שעולם כמנהגו נוהג.²

2 ראו בהרחבה בתוך: רבקה רביב, "הנבואה כפשוטה או כתרוממה", שמעתין, 83 (תשמ"ו), עמ' 27-29

א. 2. התמודדות דיסקטית

ברמה הדיסקטית קיימים מספר פתרונות להתמודדות עם קשיי השפה והלשון. החשוב מכולם הוא שיפור הקריאה של התלמידים. קיימות מספר סיבות לריחוק בין התלמידים ללשון המקראית, שחלק מהן קשורות לדרך בה נרכשה הקריאה בכתות היסוד, ללא תשומת לב מירבית לניקוד ולסמני הטקסט.³ את שיפור הקריאה ניתן להשיג במספר דרכים: שחזור הידע של התלמידים בנוגע לניקוד תוך שיתוף פעולה עם מורי השפה (לשון וספרות); קריאה מוטעמת ומדויקת של הכתובים על ידי המורה, שיתכונן לכך לפני השיעור, ועל ידי תלמידים, שיתכוננו להקראה כחלק משיעורי בית ויקבלו ציון על ההקראה; חזרה מספר פעמים בשיעור על ההקראה ומתוך כך יחדיר המורה לתלמידיו את ההכרה בדבר ערכם של הכתובים עצמם;⁴ בנוסחים לתלמידים שילמדו בע"פ פסוקים נבחרים ועוד.

פתרון נוסף הוא העמדת נאומי הנביאים בעזרת מחשב – העמדה כזו תוך שימוש בהזחות, בהדגשות ובצבעים, תאפשר להדגיש את המילים המנחות, המבטאות את הרעיונות המרכזיים של הנבואה. לדוגמה, בישעיהו פרק ב':

בֵּית יַעֲקֹב לְכוּ וְנִלְכָה בְּאוֹר ה'.
 כִּי נִטְשָׁתָה עַמֶּד בֵּית יַעֲקֹב כִּי מָלְאוּ מִקְדָּשׁ וְעִנְיָנִים כַּפְּלִשְׁתִּים וּבְיַלְדֵי
 נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ. **וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וְאִין קֶצֶה לְאַצְרֹתָיו וְתַמְלֵא
 אֶרְצוֹ סוּסִים וְאִין קֶצֶה לְמַרְכָּבָתָיו. וְתַמְלֵא אֶרְצוֹ אֱלִילִים לְמַעֲשֵׂה יָדָיו
 יִשְׁתַּחֲווּ לְאַשֶׁר עָשׂוּ אֲצַבְעֹתָיו. [רמזים למצוות המלך]**
**וַיִּשַׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל אִישׁ וְאֵל תִּשָּׂא לָהֶם. בּוֹא בְצוּר וְהִטְמֵן
 בְּעַפְרָ מִפְּנֵי פַחַד ה' וּמִהֲדַר גְּאוֹנוֹ. עֵינֵי גְבוּהוֹת אָדָם שֹׁפֵל וְשַׁח
 רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא. כִּי יוֹם לֵה' צָבָאוֹת
 עַל כָּל גֹּאֵה וְרָם וְעַל כָּל נִשְׂא וְשֹׁפֵל.**
**וְעַל כָּל אֶרְזֵי הַלְּבָנוֹן הָרְמִים וְהַנְּשָׂאִים וְעַל כָּל אֱלֹהֵי הַבָּשָׁן.
 וְעַל כָּל הַהָרִים הָרְמִים וְעַל כָּל הַגְּבְעוֹת הַנְּשָׂאוֹת.
 וְעַל כָּל מִגְדַּל גְּבוֹה וְעַל כָּל חוֹמָה בְּצוּרָה.
 וְעַל כָּל אֲנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ וְעַל כָּל שְׂכִיּוֹת הַחֲמָדָה.
 וְשַׁח גְּבוּהוֹת הָאָדָם וְשֹׁפֵל רוּם אֲנָשִׁים וְנִשְׁגָּב ה' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא.**

3 ראו בפרק ג' של מאמרו הנוקב של דורון קורן, "מבקר ספרות לימד תנ"ך בחטיבת הביניים וחזר עם מסקנות עגומות", מוסף "הארץ" (12.6.09).
 4 בשיטת תלמוד תורה של הרב בארי ממליצים על הקראה של שלוש פעמים בשיעור על כל כתוב שנלמד.

והאלילים כליל יחלף. ובאו במערות צרים ובמחלות עפר מפני פחד ה' ומהדר גאווה בקומו לערץ הארץ. ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זָהבו אשר עשו לו להשתחות לחפר פרות ולעטלפים. לבוא בנקרות הצרים ובסעפי הסלעים מפני פחד ה' ומהדר גאווה בקומו לערץ הארץ. חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא. (ישעיהו ב', ה-כב)

עימוד במחשב עשוי גם להאיר את המבנה הרטורי של הנבואה ולעזור לפענח את מהלך הנאום. לדוגמה בישעיהו פרק ה' בנבואת ה"הוי":

הוי מגיעי בית בבית שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום [החטא: הסגת גבול רעהו] והושבתם לבדכם בקרב הארץ. באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדלים וטובים מאין יושב. כי עשרת צמדי כרם יעשו בת אחת וזרע חמר יעשה איפה. [העונש: מידה כנגד מידה]

[מכאן מתארת הנבואה את אורח החיים המוביל לחטא, הנהנתנות] הוי משפמי בבקר שֶכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם. והיה כנור ונבל תף וחליל ינין משתייהם ואת פֶעַל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. לכן גלה עמי מבלי דעת וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא. [העונש מידה כנגד מידה]

לכן הרחיבה שאל נפשה ופצעה פיה לבלי חק ויכד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה. וישח אדם וישפל איש ועיני גבהים תשפלנה. [תהליך התיקון מחייב להגיע למצב שגאוות האדם תושפל] ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה. ורעו כבשים פֶדְבָרם וחרבות מחים גרים לאכלו.

[מכאן ואילך התבוננות מעמיקה בשורשי החטא – בבעיות העומק]

הוי משכי העון בחבלי השנא וכעבות העגלה חטאה. האמרים ימהר יחיש מעשהו למען נראה ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה. הוי האמרים לרע טוב ולטוב רע שמים חשף לאור ואור לחשף שמים מר למתוק ומתוק למר. הוי חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבנים. הוי גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסד שֶכר. מצדיקי רשע עקב שחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו.

לִכְּנֹךָ כְּאֹכֵל קֶשֶׁת לְשׁוֹן אֵשׁ וְחֹשֶׁשׁ לְהִבָּה יִרְפָּה שְׂרָשָׁם כְּמִקֵּץ יְהִי וּפְרָחָם כְּאֶבֶק יִעָלֶה כִּי מֵאֲסוּ אֶת תְּלוּחַת ה' צְבָאוֹת וְאֶת אֲמֶרֶת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל נֶאֱצוּ. **על פן** חֲרָה אִף ה' בְּעַמּוֹ נֵיט יָדוֹ עָלָיו וַיִּכְהוּ וַיִּרְגְּזוּ הַקְּרִים וַתְּהִי נִבְלָתָם כְּסוּחָה בְּקֶרֶב חוּצוֹת בְּכָל זֹאת לֹא שָׁב אֲפֹי נְעוּד יָדוֹ נְטוּיָה. (ישעיהו ה', ח-כה)

הנבואה בנויה מרשימה של "הוי" המבטאים את ההתבוננות המעמיקה של הנבואה במצב החברה. בתחילת הנבואה הנביא מציין את החטא הנראה לעין, הסגת גבול רעהו, שהיא פגיעה אנושה ברכוש הזולת. לאחר מכן הוא עובר לעיין באורח החיים המוביל ומדרדר את האדם לחטא זה: "מִשְׁפִּימִי בְּבִקְרִי שֶׁכֶר יִדְלְפוּ מֵאֲחֵרֵי בְּנֵי שָׁף זֵין זְדִלְקִים". בהמשך, מתאר הנביא את השורשים של אורח החיים הבעייתי - מדובר בבעיות עומק בתודעה של האדם, שכל תפיסת עולמו שגויה, מערכת הערכים שלו הפוכה ממערכת החיים של התורה: "הָאֲמָרִים לְרַע טוֹב וְלְטוֹב רַע" וגיבורים בעיניהם הם אנשים המסוגלים להרבות בשתיית יין. לתלמידים חלשים ניתן להוסיף לעימוד במחשב גם תרמילון עזר לדברי הנבואה על מנת להקל על הבנתם.

עיסוק במיומנויות למידה עשוי להקנות ללומדים כלים חשובים להבנה ולפענוח של הכתובים. לדוגמה, עיסוק בלשון הציורית מלמד את הקורא שיש כתובים במקרא, בפרט בנבואה, אותם יש לפענח כביטויים רטוריים כמטפורות ולא על פי משמעותם המילולית הפשוטה. גם היכולת להיעזר בתרגום, בטעמי המקרא, או בפרשני המקרא מאפשרת לתלמיד להתמודד עם קשיי השפה. חשוב שהמורה ימפה בתוך הפרקים מספר מיומנויות (לפחות אחת בכל פרק). לדוגמה נציע בספר ישעיהו את המיפוי הבא:

- משל ונמשל: בפרק ה' (משל הכרם)
- לשון ציורית (אמצעי שכנוע רטוריים) - הגזמות, דימוים, ציורים, שימוש במטפורה: בפרק א' ("אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו"), בפרק ז' ("משני זנבות האודים העשנים", "ישרק ה' לזכוב [...] ולדבורה אשר בארץ אשור"), בפרק ח' ("מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרכים את מלך אשור")
- מוטיב ומילה מנחה: בפרק ב' ("ושח רום אנשים"), בפרק מ' ("קולי").
- שימוש בטעמי מקרא: בפרק א' ("כמעט כסדום"), בפרק ו' ("ממעל לו") ובפרק מ' ("קול קורא כמדבר").
- ניגודיות: בפרק א' - תפיסת המצוות בין אדם לחברו בניגוד ליחס למצוות בין אדם למקום; פרק ב', א-ד (החזון) מול פרק א' (המצואות); פרק ו' - מראה השכינה בניגוד לתחושת הטומאה של הנביא ("עם טמא

שפתים"); פרק י' מלכות אשור (שלטון הרשע) בניגוד לפרק י"א – ההנהגה האידיאלית (מלך המשיח); פרק מ' (האמונה בה' לעומת האמונה באילולות – העצמת הניגודיות על ידי שימוש בשאלות רטוריות); פרק נ"ח (הצום הרצוי מול הצום המצוי).

- סינתזה של מקורות: הקונטציה לתורה בפרק ב' ("ותמלא ארצו כסף וזהב" מול "לא ירבה לו כסף וזהב"); קונטציה לדמויות מקראיות בפרק ב' ("תרשיש" – שלמה, "מגדל גבוה" – עוזיהו); פרק ו' – "השמן לב העם הזה" בניגוד לבחירה החופשית שבתורה (דברים ל' "ראה נתתי לפניך את החיים"); פרק ז' "לא אנסה את ה'" לעומת הכתוב בדברים ו' "לא תנסו את ה'"; פרק י' הענשת האשורים על אף היותם שבט אפו של ה' כמו בבראשית ט"ו ("וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנוכי"); השלמת הכתוב בישעיה על ידי הכתובים במלכים בפרקים ז', כ"ב, ל"א; דמותו וזהותו של עבד ה' (סינתזה בין פרקים מ"ב, מ"ד, נ"ג); ימות המשיח (סינתזה בין פרקי הגאולה).
- הבחנה עקרונית בין תפיסות פרשניות: פרשנות אליגורית-סימבולית (רמב"ם על "וגר זאב עם כבש" בהלכות מלכים) או פרשנות מילולית (רס"ג על ישעיהו ל"ה – ריפוי בעלי המומים לעתיד לבוא, ורמב"ן).

ב. התמודדות עם קשיים הקשורים לתוכן הנבואות.

ב. 1. התמודדות עקרונית

ברמה העקרונית יש להתייחס לתפיסת עולמם של נביאי ישראל ולהראות את היחס בינה לבין הכתוב בתורה. יש מספר נבואות בהן התכנים של הנבואות מתנגשים לכאורה עם דברי הכתוב בתורה בעיקר בנושא היחס לימצוות הפולחן – ביטול לכאורה של מצוות אלו (ביקורת על הבאת קרבנות [ירמיהו ז', ישעיהו א' ועוד], ביקורת על התפילה [ישעיהו א'], זלזול בצומות [ישעיהו נ"ח]) ומאידך, העדפה של המצוות בין אדם לחברו. מומלץ לעיין בספרו של הרב יששכר יעקובסון על הפטרות חזון המקרא בנוגע לנושא זה.

כמו כן חשוב שהמורה יעמיק את הבנתו בעולם הנבואה המקראית ויתמצא בשאלות היסוד של הנבואה המקראית, כמו, מתי מתחילים 'נביאים אחרונים'; מהו ההבדל בין 'הנביאים האחרונים' לנביאים שקדמו להם (כמו אליהו ואלישע); האם כולם הבינו את דברי הנביא; האם כל דברי הנביא אמורים להתקיים; מתי נכתבו ספרי הנבואה; האם הנבואה הכתובה זהה לנבואה שנאמרה בפועל; האם לנביאים היה חלק ביצירת הנבואה; מהו החידוש בכל אחד מספרי הנבואה ועוד. ישנם תלמידים רבים המתעניינים בנושאים אלו והמורה נדרש להתמצא בהם.

ב. 2. התמודדות דינקטית

• מבחינה דינקטית חשוב להציג בפני התלמידים את החידוש הקיים בכל יחידת נבואה בכדי להתמודד עם תחושת החזרה שיש בדברי הנביא. בכל יחידה ניתן למצוא חידוש תוכני, רעיוני, או לפחות סגנוני. למשל, פרקים ב', י"א בספר ישעיהו עוסקים בזמן הגאולה אבל כל אחד מהדגשים שונים – פרק ב' בישעיהו משרטט את השינויים שיתרחשו בעולם האנושי בזמן הגאולה – ביחסם של הגויים לאמנות ישראל (ב', א-ד), בטבע האדם, בגאונותו, באמנותו (שם, ה-כב), ואילו בפרק י"א, מתאר הנביא את מעשיה ואופייה של המנהיגות האידיאלית של ישראל בזמן הגאולה. כמו כן חשוב ללמד לפי יחידות נבואה ולא לפי פרקים שלמים. למשל, התוכחה של ישעיהו על מלך אשור, מתחילה בפרק י' רק מפסוק ה' ואילך ("הוי אשור שבט אפי").

ג. התמודדות חינוכית

מבחינה חינוכית חשוב למפות תכנים רלוונטיים וערכים בתוך הטקסט הנלמד וללמד מתוך ההכרה שנבואה הוצרכה לזרות ומשוקעים בה תובנות הרלוונטיות לחיינו כיום. נדגים את המיפוי בספר ישעיהו.

- פרק א' – מקומן של המצוות בין אדם לחברו בעולמו של האדם הדתי
- פרק ב' – מה משחית את האדם? הון, כוח, שלטון; גאונות האדם
- פרק ה' – חזרה בתשובה נעשית מתוך שינוי עומק באורח החיים ובתודעה (נבואות "הוי")
- פרק ו' – גבולות הבחירה החופשית ("השמן לב העם הזה"); שליחות האדם בחייו
- פרקים י'-י"א – לדמותו של השלטון – שלטון הרשע (פרק י') מול השלטון הרצוי (פרק י"א)
- פרקים ל'-ל"א – איך לנהוג עם המעצמות, מדינה עצמאית או תלותית? ביטחון בה' והשתדלות – איפה הגבול?
- פרק ל"ה – שיבת ישראל לארצם כשלעצמה היא חלק מתהליך הגאולה
- פרקים מ"ב, נ"ב-נ"ג – התמודדות עם הידיעה שההיסטוריה של עם ישראל רצופה סבל / הויכוח עם הנצרות

- התמודדות בפער שבין החזון למציאות (כמעט בכל הפרקים)
מיפוי מפורט נוסף של ערכים ורעיונות נמצא באתר האינטרנט של משרד החינוך ורצוי מאד לעיין בו.

ד. ארגון ההוראה⁵

ד. 1. רעיון מרכז לספר

על מנת לתכנן את הלמידה באופן כזה שיבואו לידי ביטוי מכלול הצרכים והרעיונות שהעלנו אנו מציעים להכין רציונל להוראת ספר. הרציונל יכלול למידה סביב רעיון מרכז, המבטא את אחד הרעיונות המרכזיים של הספר. כרעיון מרכז לספר ישעיהו נציע את הרעיון הבא: ההתמודדות בפער שבין החזון למציאות, כדלקמן:

בספר ישעיהו מוצג חזון אדיר לתיקון העולם במלכות שדי. חזון זה שורטט בתוך מציאות שרחוקה מאד מהגשמתו. הפער הזה בא לידי ביטוי כבר בהקדשת הנביא לשליחותו הנבואית בפרק ו'. ישעיהו מתאר לפנינו מצד אחד חזיון אדיר של התגלות: "וְנִאֲרָאָה אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כְּסֵא כֶּם וְנִשָּׂא וְשׁוֹלֵיו מְלֵאִים אֶת הַהִיכָל. שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ יֵשֵׁשׁ כְּנָפַיִם יֵשֵׁשׁ כְּנָפַיִם לְאֶחָד בְּשִׁתַּיִם יִכְסֶה פָּנָיו וּבְשִׁתַּיִם יִכְסֶה בְּגָלְיוֹ וּבְשִׁתַּיִם יַעֲרֹף. וְקָרָא זֶה אֵל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ יְדֹד צְבָאוֹת מְלֵא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹד. וַיִּנְעֻזוּ אַמּוֹת הַסַּפִּיִם מִקּוֹל הַקְּוֹרָא וְהַבִּיַת יְמֵלָא עֲשֵׂן" (ישעיהו ו', א-ד). מול חזון זה מביע הנביא את תחושת הריחוק העצום של המציאות בה הוא נמצא מן החזון הגדול: "וְאָמַר אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי כִי אֵישׁ טֹמֵא שְׂפָתַי אֲנִי וּבְתוֹךְ עַם טֹמֵא שְׂפָתַי אֲנִי יוֹשֵׁב" (שם, ה). אם נעמיד את פרקי ההוראה סביב מוקד זה ניתן לארגן את הוראת הפרקים כך:

החזון - תיקון המציאות	המציאות
הקדשת הנביא	

5 כדאי לקרוא את הדברים שנכתבו בנושא ארגון הוראת התנ"ך באתר משרד החינוך. הרב יששכר גואלמן שרטט עקרונות מנחים לארגון ההוראה בחט"ב ובחט"ע, בתוך: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/MikraMmd/AlY-esodi/TichnunHoraa.htm. ומ' ירושלמי, עוסק בתכנון הוראת התנ"ך בבית הספר היסודי, בתוך: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/MikraMmd/yesodi/TichnunHoraaYIYesodi.htm.

טמא שפתיים (ו')	ואראה את ה' ישב [...] רם ונישא (ו')
הקשר בין עם ישראל לא-לוהיו	
<p>הפולחן הדתי (א')</p> <p>גאוות המלכים והעשירים (ב')</p> <p>משפט הכרם (ה')</p> <p>הנהנתנות והפגיעה בין אדם לחברו (ה')</p>	<p>ימות המשיח (ב')</p>
עם ישראל מול העמים	
<p>כניעתו של אחז (ז'-ח')</p> <p>חטאי מלך אשור (י')</p> <p>המרירות באשור (כ"ב, ל'-ל"א)</p>	<p>מלך המשיח (י"א-י"ב)</p>
פרקי הנחמה	
<p>האמונה בע"ז (מ', מ"ד)</p> <p>סבלו של עבד ה' (מ"ב, נ"ג)</p> <p>הגלות (ל"ה, מ', נ"ב)</p>	<p>עקירת ע"ז (מ', מ"ד)</p> <p>התיקון במעמדו של עבד ה' (מ"ב, נ"ג)</p> <p>שיבת ישראל ואלוקיו ארצה (ל"ה, מ', נ"ב)</p>

ד. 2. מושגי התוכן המרכזיים

סביב רעיון מרכזי (זה או אחר), ירכז המורה את מושגי התוכן הבולטים של הספר, על מנת שההוראה שלו תביא לידי ביטוי בכל מקרה (גם שהזמן המוקצב להוראה הוא קצר מאד), את מושגי הספר הבולטים. נציע רשימה כזו לספר ישעיהו:

- ★ הקדשת ישעיהו (וגבולות הבחירה החופשית על פי ההקדשה)
- ★ הפולחן הדתי (קרבנות, תפילה, צום)
- ★ משל הכרם
- ★ חטא הגאווה
- ★ אחרית הימים
- ★ מלך המשיח
- ★ היחס למעצמות (לאשור)

- ★ מסע סנחריב
- ★ מרד חזקיהו
- ★ עבד ה' (עם ישראל, הנביא, מלך המשיח)
- ★ המאבק בע"ז
- ★ שיבת ציון

ד. 3. ארגון ההוראה בטבלת הספק

מכאן ואילך ישבץ המורה בטבלת הספק את מושגי הספר, את המיומנויות השונות, ואת התכנים הפדגוגים שהעלה. נציג להלן שתי טבלאות כאלו, לכתות י"א-י"ב, בנוגע לספר ישעיהו:

ד. 3. 1. תכנון עבור כיתה י"א (או י"א)

אם מלמדים את פרקי ישעיהו בכתות י"א יש להתרכז בפרקים בהם נבחנו בבחינת הבגרות בסוף כיתה י"א (שאלונים 2102 או 2106). בסוף כל שיעור יש להקדיש כ- 10 דקות לפתרון שאלה שנשאלה בבחינות בגרות על אותו פרק. קצב הלימוד - פרק בשיעור

שיעור	נושאים מרכזיים	מיומנויות	ערכים
העשרה	ספר יונה: ייחודו של הספר, התשובה, המושג 'כובש נבואתו' [נינה בירת אשור] <u>כרקע</u> לימי ישעיהו	תהליכים, השוואה לשמות (י"ג מידות של רחמים)	כוח התשובה
1	ההקדשה לנבואה פרק ו': ההתגלות והשליחות, "השמן לב העם" (רמב"ם מול רד"ק)	מידה כנגד מידה הרציונל לספר 'תעודת זהות' לנביא, ניגודיות	שליחות האדם גבולות הבחירה החופשית

<p>ערכן של מצוות בין אדם לחברו</p>	<p>דגם רטורי, מידה כנגד מידה, טעמי המקרא</p>	<p>הקשר בין עם ישראל לא-לוהיו</p>	<p>2</p>
<p>גאוות האדם יחסי הון-שלטון</p>	<p>מילים מנחות מקרא מסורס משל ונמשל</p>	<p>הרעיוני לתוכחה מצוות 'הפולחן הדתי' (תפילה, קרבנות, חגים)</p>	<p>3</p>
<p>תשובה כרוכה בשינוי עומק הנהגות ותוצאותיה</p>	<p>המבנה הרטורי בנבואות 'היו' משחק בצלילים</p>	<p>מול מצוות בין אדם לחברו (משפט, רמאות, רצח) פרק ב', א-ד': ימות המשיח - החזון בניגוד לפרק א' - המציאות פרק ה': משל הכרם - סיכום התוכחה ה' ח-כ: נבואת "היו" הרחבת מעגל התוכחה - הסגת גבול, נהגות</p>	<p>4</p>

<p>האיסור לנסות את ה' שלטון הרשע</p> <p>עצמאות מדינית בטחון בה' מול השתדלות</p>	<p>השוואה לספר מלכים ולדברים השוואה לבראשית ט"ו (רמב"ן "וגם את"), השוואה למלכים ב' י"ז שימוש במפה השוואה למלכים וספר דברי הימים, ייתור, תמונה</p>	<p>עם ישראל מול העמים</p> <p>פרקי המציאות פרק ז', א-טו:</p> <p>ימי אחז והכנעה לאשור, האיסור לנסות את ה' פרק י': התוכחה על אשור - הגאווה וההגזמה, הגליה דו-סטריית, מסע סנחריב הצבא האשורי (ה', כו-ל) והפחד מפניו (י', כח-לב)</p> <p>פרקים ל'-ל"א: המרידות באשורים תוך הישענות על עזרה מבחוץ (מרד הושע)</p>	<p>5</p> <p>6</p> <p>7-8</p>
<p>השלטון הרצוי (בניגוד לשלטון הרשע [בפרק י"ז])</p>	<p>תפיסות פרשניות שונות - הכתוב כמשמעו או כמטפורה</p>	<p>פרקי החזון פרקים י"א-י"ב: מלך המשיח דמותו של מלך המשיח וימיו</p>	<p>9-10</p>
<p>יגעת ומצאת תאמיני!</p>	<p>דפדוף, סיכום, אימון בשאלות בגרות</p>	<p>שיעור הכנה למבחן מבחן על פרקי ישעיהו החזרת המבחן ודין</p>	<p>11-13</p>

ד. 3. 2. תכנון עבור כתה י"ב

בכתה י"ב יש להתרכז בפרקי יחידה ב (בשאלונים 2103, 2212). בסוף כל שיעור יש להקדיש כ - 10 דקות לפתרון שאלה שנשאלה בבחינות בגרות על אותו פרק. קצב הלימוד - פרק בשיעור.

שיעור	נושאים מרכזיים	מיזמוניות	ערכים
1	פרקי הנחמה והגאולה: מבוא. רקע היסטורי (קצר) - תוצאות מסע סנחריב (כיבוש והגליית ערי יהודה) ותחילת ימי מנשה כהקדמה לפרקי ישעיה האחרונים. מאפייני פרקי ישעיהו מפרק ל"ה ואילך	דפדוף במלכים ב'	נבואה הוצרכה לדורה ולדורות
1 - 2 3	נבואת הגאולה פרק ל"ה: חזרת ישראל לארץ פרק מ', א-יא: חזרת השכינה לארץ	לשון ציורית, תקבולות, פרשנות אליגורית מלים מנחות	שיבת ישראל לארצם כחלק מהגאולה
4 - 5	המאבק בע"ז (התמודדות עם המציאות) - פרק מ', יב-כו; מ', כז-לא: הויכוח על הכוח; פרק מ"ד: האבסורד בעשיית פסלי ע"ז	השוואה ניגודית אירוניה.	הכוח ההיסטורי של האומות כגורם אמוני
6	פרקי עבד ה': פרקים מ"ב, מ"ד, נ"ב, נ"ג - זהותו, תפקידיו, השינוי בגאולה	אימון בפרשנות וביסוסה	הסבל של ישראל לאורך ההיסטוריה הויכוח עם הנצרות

ד"ר רבקה רביב

יגעת ומצאת תאמין!	דפדוף, סיכום, אימון בשאלות בגרות	שיעור הכנה למבחן מבחן על פרקי ישעיהו החזרת המבחן ודין	9-7
----------------------	--	--	-----

*

להערכתנו היערכות מושכלת במספר תחומים, תוך מיפוי מרכיבי הפרקים (מושגים, מיזמויות, ערכים וכד') וארגון מוקפד שלהם, עשוי להועיל למורה בהתמודדות שלו לצמצם את הפער בין הרצוי למצוי במלאכת הוראת ספרי נביאים אחרונים בכלל וספר ישעיהו בפרט.